

KATOLIKUS EGYHÁZTÖRTÉNETÍRÓK 1848-KÉPE AZ ÖNKÉNYURALOM KORÁBAN*

FAZEKAS CSABA

A 20. századi magyar történetírás talán legkiemelkedőbb egyénisége, Szekfű Gyula egy tanulmányában külön foglalkozott a katolikus egyháztörténetírás helyzetével.¹ Úgy vélte, a katolikus egyház kétszer is megalapította a magyarországi historiográfiát: először a középkorban, amikor az egyházi krónikások örökítették meg először a magyar őstörténetet és az Árpád-házi királyok tetteit, másodszer pedig a 18. században, amikor Timon Sámuel, Hevenyess Gábor, Pray György és mások elsőként nyúltak a források szisztematikus összegyűjtése és feldolgozása – lényegében már a modern történettudományi módszereket előlegező – eszközeihez.

Szekfű a saját koráig tartó időszakban mélypontnak jelölte meg a 19. század közepét, amikor a szabadelvű korszellem térhódítása nyomán nemcsak a nemzeti kultúra, a magyar nyelvhasználaton alapuló irodalom, színház, tudományosság stb. bontakozott ki, hanem a modern történetírás is – csak éppen utóbbit már inkább világiak, vagy elvilágiasodott szemléletű egyháziak művelték, a jelesebb egyházi történetírók pedig nem az egyház múltja felé, hanem más témák felé fordultak. A kor legnagyobb hatású magyar történésze, Horváth Mihály (1809–1878) ugyan egyházi személy volt, de nem az egyház történetével foglalkozott, felfogását sokkal inkább liberálisnak lehet tekinteni, amit 1849 utáni életútja és történeti munkái is bizonyítottak. A másik kiemelkedő egyházi történész, Fejér György (1766–1851) pedig elsősorban 43 kötetes oklevéltudásával vált ismertté, nem szorosan vett egyháztörténeti munkáival.² A 19. században az egyháztörténetírás e hanyatló periódusát csak 1867 után váltotta fel új történetírói nemzedék, Fraknói Vilmos, Knauz Nándor, majd Bunyitay Vince, Békefi Remig, Karácsonyi János és mások.

Pedig egyháztörténeti munkák szép számmal jelentek meg ebben az időszakban is. Általánosságban az mondható el róluk, – folytatva Szekfű idézett gondolatmenetét³ – hogy történetírói szemléletük középpontjában a katolikus egyház aktuális érdekvédelme, s ennek történeti érvekkel való alátámasztása állt. Akár magyar, akár egyetemes történeti munkákról, akár dokumentum-kiadásról, akár szintézisről volt szó, a vezérlő elvet mindig a katolikus egyház álláspontjának üdvözítő volta, a magyar nemzet valódi érdekeinek előmozdítását célzó, múltbeli adatokkal alátámasztott igazolás jelentette. Az egyháztörténetet a 19. században (különösen a reformkortól a dualista rendszer stabilizációjáig, tehát hozzávetőlegesen az 1830-as és 1870-es évek között) csak katolikus papok művelték, számukra a historia nem elsősorban „az élet tanítómestere”, hanem kifejezetten teológiai tudomány volt, melynek az a feladata, hogy az egyedül üdvözítő (keresztény, pontosabban: katolikus) hit igazságaira elvezessen, vagy annak elmélyítését szolgálja. Nem volt ritka, hogy kifejezetten aktuálpolitikai célból (az egyház közéleti álláspontjának védelme érdekében) születtek

* A tanulmány a TÁMOP-4.2.2/B-10/1-2010-0008 jelű projekt részeként – az Új Magyarország Fejlesztési Terv keretében – az Európai Unió támogatásával, az Európai Szociális Alap társfinanszírozásával valósult meg.

¹ SZEKFŰ 1927, 695–700; GERGELY 1999, 57–62.

² Ld. erről pl.: GUNST, 1995 131–132, 135–137.

³ Ld. még: SZEKFŰ 1938, 67–68.

nagyszabású forráskiadványok, például az 1840-es évek elején nagy vihart kavart, a vegyes házasságok áldásmegtagadása kapcsán kibontakozott egyházpolitikai konfliktusban a katolikus álláspont igazolására.⁴ Az 1840-es évek munkáira mind ez a szemlélet jellemző: óriási forrásbázis alapján számos adatot sorolnak fel, amely az egyház múlhatatlan érdemeit hangsúlyozza az Árpád-házi királyok korában (a magyar államiség megszületése és megmaradása kapcsán); bizonygatják a katolicizmus nemzetmegtartó szerepét a török hódoltság korában és a 18. században (a protestantizmussal szemben ekkor még élesen elutasító álláspontot foglalva el). Továbbá rendszerint hosszan sorolják a korábbi évszázadok alatt a püspökök által alapított iskolákra, kórházakra, szegényházakra stb. vonatkozó információkat, a jótékony célú adományokat, az oktatás különböző szintjein a világi és szerzetespap-ság kizárólag pozitív szerepét stb.⁵

E tendencia az 1848 utáni egyháztörténeti összefoglalásokra (monografikus igényű áttekintésekre) is igaz. Alábbi esettanulmányunkban egy konkrét kérdés felidézésére törekszünk, arra, hogyan ítélték meg a kor legnagyobb formátumú katolikus egyháztörténetírói az 1848–49-es forradalom és szabadságharc időszakát az 1850-es években.⁶ A kérdés érdekességét elsősorban az adja, hogy az 1848-as fordulat ekkor valódi „jelenkortörténetnek” számított, vagyis a közvetlen előzményre tekinthettek vissza. Bár kétségtelen, hogy az önkényuralom korában nem lehetett volna a 48-as rendszerváltást, illetve különösen a szabadságharcot pozitívan méltatni, az egyházi szerzőket ez a kényszer kevésbé nyomasztotta, hiszen kizárólag a katolikus egyház szempontjából ítélték meg az akkori közelmúlt és az aktuális jelen eseményeit. (Márpedig a liberalizmus reformkori térhódításáról, illetve 1848-ról a kiegyezés utáni monográfiák is tartózkodóan vagy óvatos elhatárolódással írnak, tekintettel arra, hogy ezek a katolikus egyháztörténetben a háttérbe szorulás, a polgárosodással szembeni térvésztes évei voltak.) Felfogásukban továbbá jól kimutatható kontinuitás a felvilágosodás és a forradalmak 1848 előtti megítélése kapcsán.

Elsőként egy nem történeti monográfia, hanem röpirat-műfajú (a korszakkal foglalkozók körében lényegében ismeretlen), viszont tekintélyes történésztől származó elemzést idézünk fel.⁷ A Fejér Györgytől származó füzet méltán tekinthető Kemény Zsigmond ismert, *Forradalom után* c., 1850-ben megjelent röpirata katolikus egyházi párhuzamának.⁸ Az életének ekkor 85. évében járó, egyfajta összegzésre is készülő Fejér röpiratának előszavát 1849. január elsején írta alá, ugyanakkor a művében későbbi eseményekről, az olmtüzi alkotmányról és a szabadságharc leveréséről is írt, tehát 1849 legvégén vagy 1850 elején fejezte be. Legfontosabb következtetését már az előszóban leszögezte: „Azokkal, kik a politikai forradalmak veszélyességét, ártalmas voltokat el nem ismerik, inkább szükségesnek, semmi köze értekezésemnek.” A forradalmi típusú átalakulásokat általában veszélyesnek, elkerülendőnek tartotta: „Akármelly szent és józan célú legyen bár a forradalom, mindég veszélyes és kárhozatos, mert erőszakos és rendetlen reformáció, mellynek,

⁴ Ld. pl. FEJÉR 1840; ROSKOVÁNY 1842. (A sorozat 1848 után is folytatódott.) stb.

⁵ Ld. erre az 1848 előtti történetírói munkák közül a magyar történelemből pl. LÁNYI 1844; PAUER 1847. (megjegyzés: Pauer munkája már címválasztásával is utal az említett tartalmi vonatkozásokra); FEJÉR 1847; UDVARDY 1847. stb.; az egyetemes történelemből hasonló szemlélettel: CHERRIER 1840–1841; CHERRIER 1844; KÖRMÖCZY 1845; FEJÉR 1847a. stb. (Csak az önálló egyháztörténeti monográfiákra utaltunk, a kisebb résztanulmányok, sajtócikkek elemzése további feladat.)

⁶ A korszak általános történetírói értékelésére: GUNST 1995, 138–147.

⁷ FEJÉR 1850

⁸ A vonatkozó szakirodalomból ld. pl. SZEGEDY-MASZÁK 2000, 1. sz., 3–14.

szerencsülvén is, nagyobbak veszteségei, mint nyereségei [...] Az okos állományi politika azért forradalom eszközével nem él soha.”⁹ Érvéleése a tipikus konzervatív elemeket vonultatta fel: a társadalmi felemelkedés nem képzelhető el a társadalmi viszonyok nagyobb felforgatása útján, a haladás organikus rendjéhez pedig ragaszkodni, az ugrásszerű változásokat elkerülni kell. Mindebben az egyház kulcsszerepét hangsúlyozta, mondván: a francia forradalom sem tört ki addig, „míg a religio becsben volt”, a vallásossággal való szembe fordulás húzta maga után a társadalmi viszonyok felbomlását és az erőszak elszabadulását, aminek – szerinte – az egyház tekintélyének helyreállítása vetett véget, amely a stabilitás legfőbb biztosítója. Fejér hosszan értekezett arról, hogy a katolikus papságnak „normális” esetben a mindenkori államhatalomhoz (értelemszerűen: a régi, „feudális” királysághoz) kell lojálisnak lennie, s bár adódhatnak kivételek, a papok „rendszereszerűen” soha nem lehetnek forradalmi eszmék hívei: „A religiónak és a papságnak tehát csak tagadólag (negatív) lehet befolyása a polgári forradalomba.”¹⁰ Fejér úgy vélte továbbá, hogy a forradalmak kitörésében a közhiedelemmel ellentétben nem a felvilágosodás, nem a tudományosság térhódítása, illetve nem a sajtó játssza a központi szerepet, jóllehet ezek előmozdították a forradalmi helyzet és közvélemény kialakulását. A sajtó kapcsán például úgy fogalmazott, hogy az csak eszköz, és csak akkor lehet a felforgató eszmék terjedésének forrása, ha az államhatalom azt nem állítja erélyes kézzel a saját szolgálatába és nem alkalmaz következetes cenzúrát.

Rátérve a magyarországi forradalomra, annak Fejér szerint voltak általános és egyedi okai. Előbbiek – hasonlóan a franciaországi, illetve egyéb példákhoz – a „közjót és tökéletesbülest gátló visszaéléseknek, túlzásoknak” tekinthetők, melyek a reformellenzék jellemezték. Az alkotmányos rendben kétségtelenül meglévő hiányokat, reformokat csak nagyon lassan, vontatottan tudták érvényesíteni, s várható volt, hogy előbb-utóbb a türelmetlenség fogja jellemezni a közéletet. Ez – Fejér szerint – 1844 után be is következett, bár az uralkodó az adminisztrátori rendszerrel próbálta a helyzetet orvosolni (megjegyezzük, az ellenzék a főispáni helytartók kinevezését súlyos sérelemként utasította vissza), a pártokra való szakadás is bekövetkezett. A követelt jogok halogatása miatti türelmetlenség vezetett oda, hogy „a törvényes útról a mozgalmak ösvényére” lépett az ország.¹¹ Ami pedig az egyedi okokat illeti, azt Fejér a magyar nép „napkeleti tulajdoniban”, vagyis a heves vérmérsékletben, szabadságvágyban, túlzó hazaszeretetben jelölte meg.¹² A szabadságharc kitöréséért a fő felelősséget Jellačić horvát bánnak tulajdonította, aki a magyarokra szórt rágalmaival elérte Bécsben, hogy rátámadhasson az országra, innentől kezdve a magyarok csak védeni akarták jogos járandóságait. Vagyis Fejér megértő volt a szabadságharc nemzeti céljaival kapcsolatban, meleg szavakkal emlékezett meg V. Ferdinándról és „pozitív” szándékairól, sőt még utódáról, Ferenc Józsefről is. (Hallgatott viszont arról, hogy az ő általuk küldött cs. kir. csapatok ellen folyt elsősorban a szabadságharc, hangsúlyozta viszont a nemzetiségi mozgalmakkal szembeni ellenállás jogosságát.) Óvatos körülírással, de szólt a világségi fegyverletétel utáni megtorlás értelmetlenségéről és elfogadhatatlanságáról

⁹ FEJÉR 1850, 5.

¹⁰ FEJÉR 1850, 8–9.

¹¹ FEJÉR 1850, 23–24.

¹² FEJÉR 1850, 26–28.

is,¹³ és reményét fejezte ki, hogy a sok hazug rágalomtól megszabadulva helyre lehet állítani a magyar nemzet becsületét.¹⁴

A kifejezetten történeti monográfiákra (történetírói munkákra) térve, általánosságban el kell mondanunk, hogy a negyvennyolcas közelmúltra érhető okokból mindegyik szerző csak néhány mondatot, legfeljebb néhány bekezdést szentelt. Ezek szövege ugyanakkor nagyon is tanulságos. Elsőként Lányi Károly (1812–1856) kétkötetes, 1848-ban megjelent munkáját említjük,¹⁵ amely azért tanulságos, mert már az áprilisi törvények elfogadása után, de még a szabadságharc kibontakozása időszakában került nyomdába. (Knauz Nándor tájékoztatása szerint 1848-ban már „harc zaj között rendezte sajtó alá s nyomatta ki”.¹⁶) Lányi alapfelfogása ugyanakkor már címéből is következtethető, a történelmi múltat, mint a papság érdemeinek tárházát tekintette és úgy is ismertette az egyes eseményeket. Az első kötet az 1000 és 1526 közötti, a második a Habsburg-házi királyok alatti, 1526–1848 közötti időszakot dolgozta fel. Érdekes apróság, hogy a második kötet alcímében a „protestáns és a muszlim hittévesztés kora”-ként aposztrofálta a török hódoltság időszakát, vagyis – megfelelően annak, hogy katolikus szempontból mindkét vallás egyformán káros – egylényegűnek tekintette a protestánsok, illetve a muszlim törökök által a katolikus Magyarországra jelentett veszedelmet. (Kontinuitást igyekezett kimutatni a középkori eretnekmozgalmak, elsősorban a huszitizmus, illetve Luther követői között, szemében a katolikus egyházzal való szembenállás bármilyen formája ugyanazt az elutasítást váltotta ki.) Egy-egy fejezetbe foglalta össze az egyháztörténeti eseményeket, de külön összefoglalást szentelt a papságnak a magyar nemzet fennmaradása körüli szolgálatainak, külön a szociális és oktatási intézmények körüli buzgóság emlékeinek stb., vagyis munkája pontosan megfelelt annak a szándéknak, hogy a sajátos történelmi nézőpont „igazolja” az egyház érdemeit. A középkori egyház kapcsán jellemző a szóhasználata: úgy fogalmazott, hogy az államalapítást követően az egyháznak volt köszönhető a magyarság „polgárosítása”, és hosszan részletezte is, hogy lényegében minden pozitív fejlemény az ország történetében a katolikus egyháznak volt köszönhető.

Az 1848-as fordulatnak egy bekezdést szánt,¹⁷ amelyet közvetlenül kapcsolt a megelőző évtizedek állam-egyház viszonyát illető áttekintéshez. Lányi szemében II. József kora és felvilágosult reformjai jelentették az egyik mélypontot, a jozefinizmus egyházpolitikai reformjairól is úgy fogalmazott, hogy azok valójában „a polgári szabadságra” nézve voltak veszélyesek, s érezhető büszkeséggel említette, hogy a józsefi évtizedet lezáró restaurációban az egyháziak is igyekeztek együttműködni a privilégiumaikat féltő magyar nemességgel. Az akkori közelmúltat pedig ekként méltatta: „Az 1848-ki (tartalma miatt méltán új aranypöcsétesnek nevezendő) alkotvány, melly V. Ferdinánd kegyesszívűsége következtében tizenkét milliom honfitársnak adá meg az addiglan alig száz ezer ember élvezte szabadságot s valóban keresztény szabad létet, a cath. papság részéről nyerte a maga kezdeménye-

¹³ FEJÉR 1850, 36.

¹⁴ FEJÉR 1850, 40.

¹⁵ LÁNYI 1848 (A második kötet belső címlapján „magyar catholicus papság érdemeinek történet-igazolva emléke” szerepel.)

¹⁶ KNAUZ 1866, LXXII. Lányi 1848. június és december között volt Nádason, majd Sopornyan lelkészhelyettes, ebben az időszakban végezte a sajtó alá rendezés munkálatait, miközben a magyar honvédekkel is összetűzésbe került. Vö. KNAUZ 1866, XVII, LXIII, LXVI. Utóbbi az is valószínűsíti, hogy 1849 februárjában már Olmützben tiszteltgett Ferenc József előtt. KNAUZ 1866, XLIV.

¹⁷ LÁNYI 1848, II, 117.

zését azért, hogy a neki törvényesen járó tized adásától, kárpótlás nélkül mentetett föl a magyarföldi jobbágy. Egyébiránt valamint a múlt századok borúiban mind fejedelmi önkény, mind törvényellenes népmozgalmi fékzetlenség elől csak a cath. Egyház örözte s megtartotta Magyarföld független szabadságát, úgy a törvényesen megalkotott kormány erélye mellett, Isten segítségével főleg ugyanazon Egyház fogja a kivívott népszabadságot is örözni és föntartani.” A szöveg szinte minden szakaszában árulkodó és tanulságos. Lányi – nyilvánvalóan a katolikus püspöki kar 1848. nyári helyzetértékelésének megfelelően, melynek keretében tudomásul vették a megváltozott viszonyokat, konfliktusaik ellenére igyekeztek lojálisak maradni az uralkodó által kinevezett Batthyány-kabinethez – pozitívan méltatta az áprilisi törvényeket, bár annyira sajátos interpretációt alkalmazott, hogy az helyenként már kimeríti a tudatos, egyházat a valóságosnál pozitívabban láttatni kívánó torzítás fogalmát. Jellemző, hogy a jobbágyfelszabadítást az uralkodó kegyes adományaként méltatta, s egy szót sem szólt a reformellenzék kezdeményező szerepéről, vagy a forradalmi mozgalmak következtében a bécsi udvarra nehezedő kényszerről. A polgári átalakulást a „valóban keresztény szabad” létként írta le, pedig az állam-egyház elválasztása irányában ható (áprilisban a püspöki kar által heves ellenzése mellett elfogadott) új törvények éppen a laicizálódás, sőt a szekularizáció irányába mutattak. Az már végleg meghökkentő, hogy a jobbágyfelszabadítás kezdeményezőjeként írta le a papságot, holott nem is az egyháziak vetették fel az úrbári viszonyok megszüntetését, s 1848. március 18-ig a tized eltörléséről hallani sem akartak, ekkor is csak a körülmények kényszerítő hatására mondtak le arról.¹⁸ Az pedig már egyértelműen saját korának címzett üzenetként értékelhető, hogy a társadalmi viszonyok stabilitását, a szélsőséges irányba való eltolódás veszélyének elhárítását, sőt az ország függetlenségét is csak akkor tartotta biztosíthatónak, ha a politikai hatalom a katolikus egyházzal való szoros együttműködésben, annak érdekeit respektálva valósítja meg lépéseit. (1848 végén és különösen 1849-ben nem ez következett be, a püspöki kar – néhány kivételtől eltekintve – passzív vagy aktív támogatója lett Habsburgoknak, és a cs.kir. oldal győzelmétől inkább várta az egyház jogainak biztosítását, mint a magyar kormánytól.)

Lányi még 1848 előtt, illetve abban az időszakban más szövegezésben is formába öntötte egyháztörténeti monográfiáját, melyet az 1850-es évek elején átdolgozott. (A munka kéziratban maradt, csak a szerző halála után tíz évvel, Knauz Nándor gondozásában látott napvilágot,¹⁹ helyenként a sajtó alá rendező kiegészítéseivel.) Ez a munka nagyon hasonlít az előzőhöz, mind szemléletében, mind fejezetbeosztásában. Az 1848-as alkotmányról azonban ebben a monográfiában már egy szót sem szólt, a vonatkozó rövid – Knauz Nándor által lábjegyzetelt, így elképzelhető, hogy általa módosított²⁰ – megjegyzés pedig teljesen ellentétes értékelésű a fentiekben olvasottal.²¹ Míg a korábbi évszázadok országgyűléseinek vallási tárgyalásairól Lányi hosszan értekezett, a reformkoriakról (az áttérések és a vegyes házasságok vitáiról) csak egy-két mondattal emlékezett meg. „Az 1832/6. országgyűlésen Beöthy Ödön adta az első példát, hogy a kath. papság ellen a kath. követek léptek fel a protestánsok jogai mellett, míg az érdeklettek csak hallgatva ültek...” – írja, ami azért érdekes, mert (forrásmegjelölés nélkül) szabadon idézte Kölcsey Ferenc egyik elhíresült

¹⁸ Ld. erről: FAZEKAS – GYULAI 2000, 165–188.

¹⁹ LÁNYI 1866–1869.

²⁰ Vö. KNAUZ 1866, LXXV.

²¹ LÁNYI 1869, II, 294–295.

gondolatát.²² A szöveg utolsó gondolata: „Azonban az ügyek kifejlését is elakasztá az 1848. forradalom, s csak a legújabb törvényhozás szabályozó törvénycikkelyesen.” Vagyis míg 1848 nyarán pozitívan méltatta, sőt az Aranybulla jelentőségéhez mérte az áprilisi törvényeket (s nem mulasztotta el abban az egyház kezdeményező szerepét [túl]hangsúlyozni), ezúttal negatív értelemben a forradalmat emlegette, mely nem beteljesítette, hanem „elakasztotta” a 48 előtt indult folyamatokat. Rövid megjegyzése, miszerint az – elsősorban egyházpolitikai tárgyú – jogszabályokról a „legújabb törvényhozás” gondoskodott, érdekes, hiszen ebből az következik, hogy legitim törvényalkotásnak ismerte el a Ferenc József által az 1850-es évek elején kibocsátott, az önkényuralom szellemében fogant rendeleteket. Más helyen a szabadságharcot csak lakonikusan „közbejött válságos eseményekként” aposztrofálta, melyek az 1848. évi nemzeti zsinat megtartását lehetetlenítették el.²³

Részletesen nem tudunk itt foglalkozni a kérdéssel, de röviden érdemes megemlíteni, hogy Lányi teoretikus igénnyel is igyekezett történetírói felfogását összegezni műve bevezetőjében.²⁴ A katolikus történetírásra jellemző módon, hangsúlyozta ugyan egyfelől az objektív történeti igazság megismerésének szükségességét, a körültekintő, elemző módszer fontosságát, ugyanakkor másfelől már a végkövetkeztetést is leszögezte, vagyis a katolikus vallás kiemelt, mindenkor iránymutató szerepét az emberiség és az egyes népek múltjában. („A bölcselkedő történettan, a bölcsélet s a hittudomány. E tudományok nemünk haladásáiban vezércsillagul az ember rendeltetését tűzik ki, mely rendeltetést lényünk nemesb alkatrésze szerint, főleg a sírontúli örök-, mellesleg egyszersmind a földi üdvben, meg az oda vezető keresztény erkölcsi életben találunk.”²⁵) Meg volt arról győződve, hogy mivel az egyház alkotja az egyén és a társadalom legfontosabb, mással össze nem hasonlítható jelentőségű intézményét, a történelem (az emberi kultúra, művelődés múltja) általában véve nem más, mint az egyház története. Ilyen szempontból körül is kellett járnia a „magyar egyháztörténet” fogalmát, hiszen meggyőződése szerint az egyház (és így a múltja is) minden egyes országban ugyanaz, bármely térséget elemezzük, az része a katolikus világegyháznak, nem más, „mint a keresztény kath. egyház fiókegyháza”, így például annak periodicitását kell az egyes országok egyháztörténetében is érvényesíteni. Maga Lányi ugyan nem teljesen ezt az eljárást követte, amikor 1526-nál húzta meg a legfontosabb korszakhatárt, de meg tudta indokolni azzal, hogy a reformáció kibontakozása nagyjából egybeesett Magyarország három részre szakadásával, s – ami saját koráig kontinuitást jelentett – a Habsburgok trónra kerülésével.²⁶

Körmöczy Imre (1811–1871) korának egyik legismertebb katolikus közéleti személyisége, publicistája és történetírója 1849 után jelentette meg egyetemes egyháztörténeti munkájának második két kötetét.²⁷ Az 1845-ben megjelent első kötetben a korai kereszténység időszakát ismertette a 4. századig, a másodikban is csak a középkori pápaság és az iszlám térhódítása koráig jutott. A harmadik, 1851 májusában lezárt kötetben a kései közép- illetve kora újkort foglalta össze. Ha lehetséges, még a fentieknél is konzervatívabb katolikus

²² „Mikor a linzi békét és a bécsi szerződést még vérrel kellett kiküzdeni, ki merte volna jövendőlni, hogy 1833-ban a magyarországi gyűlésen a Luther és Kálvin fiai hallgatva nézik, míg a Pázmán hitének sorsosai érettük egymással vetekedve szólanak.” KÖLCSEY 2000, 87.

²³ LÁNYI 1869, II, 344.

²⁴ LÁNYI 1866, I, 1–18.

²⁵ LÁNYI 1869, II, 5–6.

²⁶ LÁNYI 1869, II, 9.

²⁷ KÖRMÖCZY 1851–1852 Vö. 5. sz. jegyz. Munkásságára vonatkozóan ld. FAZEKAS 2012.

álláspontot vallott, előszavában például az egyház valódi virágkorának, a „valódi katolikus érzület” megnyilvánulásaként értelmezte a – szerinte – igaztalanul „sötétnek” minősített periódust. Céljának azt tekintette, hogy felülemelkedjen „a könnyelmű sajtó incselkedésein, áttörve a művészileg szótt gúny s rágalom rétegein, bátran kitüntesse e kornak [ti. a középkornak] fényoldalait, és cáfolja meg az elárasztott balvéleményt”. Hangsúlyozta, hogy a dicsőséges és „fényes” középkor számára nem az „értelem éjszakájának”, a „római szék hatalmaskodásának és zsarnokságának” időszaka, épp ellenkezőleg.²⁸ Ennek megfelelően pozitívan méltatta a keresztes hadjáratok korát, a középkori pápák igazságát hangsúlyozta a császársággal vívott investitúra-harcban, Husz Jánosról kifejezetten úgy vélekedett, hogy mivel eretnek volt, logikusnak és megérdemeltnek tekinthető a máglyahalála, az inkvizícióhoz pedig – állította – az egyháznak soha semmi köze nem volt, az ilyen vélemény elterjesztése csak a katolicizmussal szemben ellenséges liberálisok műve. Jellemzőnek véljük, hogy még a kötet végén, az esetleges sajtóhibáknál is fontosnak tartotta megjegyezni: „Igazítás. Keresztyén helyett olv. keresztény (ha itt-ott előfordulna).”²⁹ (Vagyis a protestáns szóhasználatot még véletlenszerűen is el akarta kerülni.)

Körmöczy a IV. kötetet a hátralévő (a középkortól saját koráig terjedő) évszázadok összefoglalásának szentelte, periódushatárai önmagában jelzésértékűek, amelyet hangsúlyosabbá tesz, hogy ezt az utolsó, 16–19. századon átívelő időszakot átfogóan a keresztény (katolikus) egyház terjedésének, és ugyanakkor megpróbáltatásai, „üldöztetése” korának látta. A francia forradalom antiklerikalizmusát persze élesen elítélte, az 1848. februári franciaországi „revolúciót” viszont úgy értékelte, hogy Lajos Fülöp bukása törvényszerűen következett be, mert az 1830. júliusi forradalom nyomán a mélyen vallásos és konzervatív X. Károly megbuktatásával került trónra. („Mit a nép szeszélye alkotott, az állandó nem maradhatott, és így Lajos Fülöp is azon ösvényen, melyen magasra emelkedett, megbukott, és trónvesztetten számkivettetett az 1848-ki forradalom által.”³⁰) Körmöczy kiemelte, hogy 1848-ban ott nem érte különösebb sérelem az egyházat, sőt úgy látta, hogy „a köztársasággá vált Franciaország mintegy önmaga megijedett állapotán”, a vallásossághoz fordult, mely végül a konszolidáció forrása lett. Magyarországgal foglalkozó fejezetében azonban a kortárs francia példával szemben az egyházellenesség tendenciáit vélte saját közelmúltjában felfedezni.³¹ A 18–19. század fordulóján – írta – még a protestánsok is elszántan védelmezték a katolikus egyház előjogait (!), mert abban látták a magyar alkotmányosság legfontosabb alapkövét, amelyet ha támadás ér, az egész politikai rendszer összeomlik. Ennek megfelelően értékelte a reformkort, a szabadelvű ellenzékét és a polgárosodás folyamatát: „Azonban 1825-től kezdve polgári életében Magyarországnak egy újító ellenzéke keletkezett, mely, mint a későbbi kifejlés mutatta, a francia forradalmi iskolából merítette eljárását. s habár nem is egyszerre, de lassankint mindinkább kitűnt, hogy a magyar kormány elleni párt törekvése az ő alkotmány- s az ebben gyökeredzett királyi tekintély megdöntése.” Elismerte, hogy a reformellenzéknek voltak méltányolható törekvéseik, de a fő célt kezdettől a királyi hatalom megdöntése (!) jelentette számukra. Körmöczy számára logikus volt a következtetés, hogy ezért Kossuthék elsősorban a katolikus egyházat támadták, mivel az volt a királyi trón és „az ő alkotmány” legfontosabb támasza. Sőt, kifejezetten tudatos,

²⁸ KÖRMÖCZY 1851, III, s. p. (Előszó.)

²⁹ KÖRMÖCZY 1851, III, s. p. (Hátsó borító belső lapja.)

³⁰ KÖRMÖCZY 1852, IV, 16.

³¹ KÖRMÖCZY 1852, IV, 22–26.

előre kiszámított akciónak vélte a reformerek tevékenységét, akik előbb a trón egyes támaszait ássák alá, hogy így gyengítsék a „jó” kormányzatot. (Ez meglehetősen elfogult vélemény. A reformkori liberálisok kétségtelenül a vallási egyenjogúság érdekében politizáltak, ami a katolikus egyház korábbi szerepének, társadalmi-politikai privilégiumainak átértékelését is jelentette, azonban az egyházpolitika inkább csak egy, és nem központi jelentőségű eleme volt törekvéseiknek.) A vallásügyet rendező (megjegyezzük, a katolikus püspöki kar által mélyen elítélt) 1791. évi XXVI. törvénycikkről Körmöczy úgy nyilatkozott, hogy ez sem volt elég a liberálisoknak, az országgyűléseken vallási vitákat provokáltak, melyek nyomán „a legsértőbb és illetlenebb megtámadásoknak volt kitéve a katolika hit és egyház”. Óvatosan még az 1848 előtti Habsburg-kormányzatot is kritikával illette, amiért az úgymond „megengedte” az egyház elleni „gúnyolódásokat”. A vegyes házasságok egyházi megáldását papjainak 1839-ben elsőként megtiltó – ezáltal a vármegyék tiltakozását, heves egyházpolitikai vitát kiváltó – Lajcsák Ferenc nagyváradi püspököt valóságos mártírnak, „lelkes és Istenért mindent eltérni kész” főpapnak láttatta. A papok ellen indított „kíméletlen támadásnak” minősítette a vegyes házasságok és az áttérések ügyét a jogegyenlőség alapján rendezni kívánó ellenzéki akciókat a vármegyékben és az országgyűlésben, s nem mulasztotta el ennek kapcsán – a Deák Ferenc nevével fémjelzett – Zala megyei állásfoglalást sem a legrosszabb minősítésekkel ellátni.³² A kormányzat erélytelenül ugyan, de próbálta védeni az egyházat – vezette fel Körmöczy a forradalomhoz vezető utat, melyet egyetlen jellemző értékelésű mondatban foglalt össze: „Csakhamar bekövetkezett a szerencsétlen 1848-diki országgyűlés, melyben a nyolc százados alkotmánnyal a katolika egyház jogállása is sírba dőlt.” A további értékeléstől Körmöczy a történelmi távlat hiányára hivatkozva elzárkózott („De e korszakról, mivel igen eleven szomorú emléke, jelenleg többet nem írhatunk.”), szóhasználatából azonban világosan kiderül, hogy az egyház életében az 1848-as eseményeket mélypontnak, a katolikus egyházra nézve végveszélynek minősíthető időszaknak látta. Körmöczy ezt követően – kisebb kronológiai ugrásokkal – a felvilágosodás és a reformáció korával, illetve természetével foglalkozott, amelyeket minden rossz, az egyházra (így értelmezésében az azzal összekapcsolódott kívánatos társadalmi és politikai berendezkedésre) veszélyes jelzővel és leírással színesített. Körmöczy munkája egyébként nem egyszerűen történeti monográfia, gyakran olvashatunk munkájában publicisztikai ízű eszmevuttatásokat, az egyes történeti eseményekhez fűzött, szubjektív értékeléseket, például olyasmit, hogy a „katolikus történetíró keble felsajdul” stb.

Körmöczy az 1850-es évek végén – a korábbi célokhoz megfelelően – rövidebb terjedelmű füzetekből álló, egy-egy korszakra irányuló egyháztörténeti kiadványsorozatot kívánt indítani, végül csak két füzet jelent meg,³³ az első az államalapítás korával, a középkorral, a második a reformáció korával foglalkozik. (Előbbinél úgy fogalmazott, hogy „a magyar egyház történetének mintegy előcsarnokát s magyar király apostoli cím és joga, és a magyar egyháznak a trón, állam és nemzetközi viszonyai képezik, melynek ismerete nélkül senki a magyar katolika egyháznak múltját fel nem foghatja”.³⁴ Utóbbiban megelőlegezte a végkövetkeztetést: a reformáció, mint az igaz hittől való eltávolodás csak speciális történelmi körülmények között üthette fel a fejét, „a magyar egyház e legsúlyosabb s véstellyes korszakában is az egyházi rend, bár nappal és éjjel virrasztott a Sion falain a hitújítás meg-

³² Ld. erről FAZEKAS 2008, 94–96.

³³ KÖRMÖCZY 1859–1860

³⁴ KÖRMÖCZY, 1859, I, III.

gátlására, mégis ugyanakkor a haza és trón oltalmában meg nem ernyedett”.³⁵) Előszavában megismételte azt az alapfelfogását, miszerint az 1848-as események már nem képezhetik történeti vizsgálódás alapját, számára a közelmúlt nem elemezhető történelmi módszerekkel, éles cezúrát kell vonni a forradalomnál, mint maga fogalmazott: „[A tervezett füzet-sorozat] tárgya egyedül csak a magyar katolika egyháznak múltjára vonatkozik, melly az ezer nyolcz száz negyvennyolczadiki évvel végződik. És így minden, mi az ezer nyolcz száz negyvennyolczadiki év után történt, és így a jelen állapota is a magyar kat. egyháznak, munkálatom körén túl esik, és így munkálatomnak tárgya nem lehet!”³⁶

Ettől eltérő nézőpontot alakított ki kétkötetes monográfiájában Munkay János (1820–1890) plébános, aki kifejezetten a katolikus közelmúlt történetét vette alapos vizsgálat alá.³⁷ Munkája csak részben történeti jellegű, legalább annyira tekinthető a megírás évét megelőző másfél évtized politikatudományi összegzésének is, persze mindezt az egyház érdekvédelme és igazságának demonstrálása céljából. Munkay ugyanúgy használta közelmúltjának történeti forrásait, mint mások mondjuk a középkor kapcsán a régi okleveleket. Saját korát általában az elvallástalanodás, az erkölcstelenség, „az istentelen irodalom s elménczkedő napi-sajtó” botránkozató terjedéseként, a szülői fegyelem, illetve általában a hagyományos értékek háttérbe szorulásaként jellemezte, s ebben hangsúlyosan mutatott rá arra, hogy „főleg az 1848-diki korszak sok mirigyos anyagot hozott a föld színére”.³⁸ A terjedelmes, a kor „árny- és fényoldalait” áttekintő bevezetés után első kötetében országoként vette sorra az egyház közelmúltjának eseményeit. A második kötetben – kicsit eklektikusan szerkesztett – témaköröket vett sorra, az egyházi egyesületektől az iskolai oktatáson, tudományokon, szerzetesrendeken át „a korszak örvendetes tüneményeiig”. A második kötetet egy néhány oldalas esszé zárja, mely a korszak nevezetesebb eseményeit a „katolicizmus külterjedelmével” állította párhuzamba. Az országok, térségek áttekintésekor szempontunkból érdekes még az olasz tartományok múltjába illesztett, pápasággal kapcsolatos összefoglalás.³⁹ Lelkesen igazat adott IX. Pius pápának (1846–1878), amiért szembefordult 1848-ban az olasz nemzeti egység híveinek várákozásaival és inkább elmenekült Rómából. A forradalmi, illetve szabadságmozgalmakat élesen elítélte, mert azok az egyház és a pápaság hatalmi érdekeit veszélyeztették. A Habsburg-monarchia országai közül külön fejezetet szentelt Ausztriának és Magyarországnak. Az 1849. március 4-én kiadott olmtüzi alkotmányból azt tartotta leginkább kiemelendőnek, hogy abban a császár biztosította az állam által elismert egyházak vallásgyakorlatának szabadságát, Ferenc Józsefről pedig hangsúlyozta, hogy „a kath. egyház igazságos jogait megvédeni legfensőbb apostoli királyi tisztének tartja”.⁴⁰ Fordításban közölte Ferenc József 1850. április 18-i rendeletét, mely lényegében felszámolta a jozefinizmus hagyatékát, széles körű előjogokkal, kiváltságokkal ruházta fel a katolikus egyházat. A kívánatos társadalmi rend helyreállításának minősítette, ha az egyház lényegében teljesen szabad kezet kapott az oktatás, az egyházi bíraskodás, az egyház belső élete és Rómával való kapcsolattartása stb. terén, a korlátlan egyházi hatalomról

³⁵ KÖRMÖCZY, 1860, II, IV.

³⁶ KÖRMÖCZY, 1859, I, IV.

³⁷ MUNKAY 1855–1856

³⁸ MUNKAY 1855, I, 10.

³⁹ MUNKAY 1855, I, 22–28.

⁴⁰ MUNKAY 1855, I, 106.

pedig úgy vélekedett, hogy abban „fekszik csírája azon valódi reformoknak, melyek után a jobb és nemesebb emberek minden időben sóvárogtak”.⁴¹

Ebből következik az, ahogy Magyarország történetét áttekintette.⁴² „Már 1825-ben Magyarország polgári életében egy ellenzék keletkezett, mely a francia forradalmi eszmékkel eltelve, a fenálló tekintélyek megdöntésére irányoztatott, s egyházellenes szándokát több alkalommal ki is mutatta” – írta, s felfogása ezeken a pontokon megfelel a Körmöczy Imre kapcsán olvasottakkal, s a reformkort illető értékelés pontosan illeszkedik is az ő munkájában szereplő elemeknek. (Például a vegyes házasságok áldásmeztagadása kapcsán kibontakozott konfliktusról, melynek nagyságrendjét egyenesen a 17. századi vallásháborúknak feleltette meg.) Az 1843–44. évi országgyűlést az egyházüldözés időszakának láttatta, amiért a protestánsok számára engedményt tettek a vegyes házasságok, illetve az áttérések ügyében. 1848-ra térve, a vallásügyről szóló XX. tc.-ről lesújtó véleményt alkotott, s úgy vélte, hogy a mintegy 200 törvényhozó „annyi millió katolikusok irányában” eltűntette az igazságot. A felekezeti egyenjogúságot („viszonosságot”) deklaráló törvény Munkay szerint „a kath. egyháznak történeti alapon nyugvó jogait és az állammal szorosabb viszonyait meggingatta ugyan”, viszont lehetőséget adott az autonóm, a társadalomra támaszkodó szerveződések felépítésére.⁴³ Jellemző módon, hosszan érvelt amellet is, hogy Ferenc József 1848. december 2-án törvényesen lett Magyarország királya, szemben az ennek legitimitását vitató egykori magyar politikai elittel; általában is a Habsburgok üdvös uralkodásáról, mint Magyarország megmaradásának és felemelkedésének zálogáról értekezett. Ismertetette és minden pontjában helyeselte a Habsburgok mellett kiálló, a Ferenc József iránti hűséget megkövetelő, 1849. január 20-án kelt püspökkari körlevelet. Munkay egyszerűen „átugrotta” a szabadságharc korát, csak arról emlékezett meg, hogy „a zivatar lecsillapítása után” az uralkodó azonnal hozzáfogott az egyház helyreállításához. „Ha nagy volt az erkölcsi pusztulás, melyet a forradalom istentelen szelleme okozott, úgy most örvendetes volt tapasztalni, mint iparkodott mindenki részt venni a szent ájtatosságban” – állapította meg, a katolikus egyház újjáéledése korának láttatva az 1850-es évek elejét.⁴⁴ Lelkesen üdvözölte az 1850. áprilisi uralkodói leiratokat (ld. erről fentebb), s részletesen írt az 1850. szeptemberi püspökkari gyűlésről, mely minden tekintetben szembefordult 1848 örökségével, és az önkényuralmi berendezkedésbe helyezte legfőbb bizalmát. (Hangsúlyozták például, hogy 1848. március 18-án „egyedül a viharként rohanó körülmények hatalmának engedve” mondtak le az egyháziak a tizedről, amely egyházjogilag különben sem tekinthető érvényesnek.⁴⁵) Munkay monográfiája is – folytatva a fent ismertetett sort – annak példája, hogy az egyháziak egyszerre határolták el magukat élesen a liberalizmustól, az 1840-es években kibontakozott polgári átalakulástól (mely az állam-egyház viszonyt alapjaiban érintette) és így teljes egészében 1848–49-től is; másrészt az önkényuralom korát az egyház számára kívánatos politikai berendezkedésnek minősítették, melyben az uralkodó rendszere egyik oszlopának tekintti a katolicizmust, ezért számos privilégiummal ruházta fel.

⁴¹ MUNKAY 1855, I, 111. A jozefinizmus egyházpolitikai rendszerének felszámolásáról és elemzéséről egykorúan részletesen írt: LONOVICS 1851. Elemzésére legutóbb: BUSKU 2009, 3. sz., 83–102.

⁴² MUNKAY 1855, I, 112–138.

⁴³ MUNKAY 1855, I, 119.

⁴⁴ MUNKAY 1855, I, 128.

⁴⁵ MUNKAY 1855, I, 135.

Munkay is egyértelműen teológiai tudománynak láttatta az egyháztörténetírást, melynek a célja nemcsak az isteni üdvtörténet felismerése és elfogadása, hanem a lélek gyönyörködtetése a „mindenhatóság remek munkáinak” számbavétele által. Munkay örömmel konstataulta, hogy az általa rossznak tartott történetírók (akik „egyházatlan elveiknél fogva” csökkentették a keresztény vértanúk számát, bírálták egyes pápák erkölcsseit, kárörömmel és „túlcsigázva” ismertettek többnyire csak „költött” negatívumokat az egyházzal kapcsolatosan stb.) mellett felléptek igazi historikusok is, akik „az egyházi történelem hivatását e magas kath. szempontból fogták fel”.⁴⁶ (Vagyis számára az igazi egyház-történetírás csak a katolikus szempontból elfogult lehetett, nem véletlen, hogy pozitív példái felsorolásakor a külföldiek mellett csak Körmöczy Imrét említette meg.)

A fentiekhez képest is jóval nagyobb terjedelemben foglalkozott az 1848-as események feldolgozásával Cherrier Miklós (1790–1862), aki közvetlen közelmúltjáról (az 1850-es évek első feléről) is részletesebben írt, szintén 1848 előtt készült, majd nyomdába adás előtt jelentősen kibővített és átdolgozott monográfiájában.⁴⁷ Ő már – Munkayval ellentétben – a negyvennyolcas törvényhozás és új államrendszer részleteire, valamint a szabadságharc katonai és politikai eseményeire is részletesen kitért.

Cherrier más történelmi témák kapcsán sem mulasztotta el említeni, hogy 1848 nemcsak az alkotmányos rendszerben, egyház- és politikatörténetben számít korszakhatárnak, hanem például a királykoronázások rendjében,⁴⁸ az egyházjogban⁴⁹ stb. Szóhasználatában visszatérő fordulatot jelentett más témák, például az oktatási intézmények történetének ismertetésekor is a „szerencsétlen 1848-ik évi események”, „1848. évi szerencsétlen események”, vagy – a már politikai konklúziót is tartalmazó – „a szerencsésen legyőzött forradalom”, a „szerencsétlen 1848. évi magyar forradalom” emlegetése,⁵⁰ vagy ugyanennek az önkényuralommal való párhuzamba állítása: „a magyar nemzet a kiütött s legyőzött forradalom után az összes birodalmi alkotmány védszárnyai alá vettetvén”⁵¹ stb. Bár Cherrier igyekezett ragaszkodni a kronologikus tárgyalásmódhoz, ismertetését gyakran tagolják időbeli, illetve tematikai ugrások, ezért például 1848–1849-re több alkalommal is visszatért, néha ismételve is egyes eseményeket – utóbbi eljárása mögött nem nehéz felismerni a nyomatékosítás szándékát. A forradalom és szabadságharc koráról minden esetben negatívan, az egyház története szempontjából mélypontként emlékezett meg, nem fukarkodott az 1840-es évek politikai légkörét illető durva, egyházüldözést, felforgatást ecsetelő jelzőkkel, és 1848 kapcsán semmilyen téren nem tudott megengedően vagy viszonylagosan fogalmazni. Mindent rossznak tartott, amit 1848 tavaszától a magyar kormányzat képviselői, illetve közéleti személyiségek tettek. Ezzel szemben folyamatosan szembeállította a cs.

⁴⁶ MUNKAY 1856, II, 233–234.

⁴⁷ CHERRIER 1856. Megjegyezzük, e munkát a korabeli egyháztörténetírók jóval kritikusabban fogadták, mint például Körmöczy vagy Lányi munkáit, utóbbival ellentétben még „pályadíjra nem méltónak” is minősítették. Vö. KNAUZ 1866, LXI–LXII. A kritikákban szerepet kaphatott túlzottan iskolai használatra szánt (tankönyv) jellege, meglehetősen széleskörű, sok helyen inkább általános történeti, s helyenként kevésbé az egyházra koncentrált tárgyalásmódja, valamint terjedelme is, nem is beszélve annak emlékére, hogy még az 1840-es évek elején Cherrier rossz ízű plágiumvitába keveredett Udvardy Ignác (1810–1874) veszprémi egyházmegye pappal, későbbi kanonokkal, szintén történeti munkák szerzőjével.

⁴⁸ CHERRIER 1856, 23, 95.

⁴⁹ CHERRIER 1856, 118.

⁵⁰ CHERRIER 1856, 331, 391, 472–475. stb.

⁵¹ CHERRIER 1856, 477–478.

kir. oldalon állók és a velük szimpatizáló társadalmi csoportok (értelemszerűen elsősorban a katolikus egyház) igazságosságát, a Habsburg-háznak a magyar nemzet valódi érdekeit megvalósító intézkedéseit. Saját korát, az 1850-es évek első felét a kibontakozás, a valódi szabadság időszakaként, Ferenc Józsefet a magyarok bölcs és mindenben népeinek javát szolgáló uralkodóként ábrázolta, a bécsi udvar intézkedéseit pedig az „igazi” törvényesség, a leginkább működőképes és igazságos kormányzati rendszer jellemzőivel ruházta fel. E véleményének kialakulásában döntő szerepet Ferenc Józsefnek a katolikus egyház iránt tett gesztusai játszották, hiszen az önkényuralmi rendszer egyik tartóoszlopának szánt katolicizmusnak kétségtelenül szerepe volt a forradalmi mozgalmak visszaszorításában, a birodalmi kormányzat stabilizációja és legitimitása megteremtésében. (Vagyis aligha lehet szó az egyháztörténelemszerepekre gyakorolt valamiféle direkt politikai kényszerről, hiszen a liberalizmus, illetve a Habsburg-ház megítélésében sem az önkényuralom korát megelőző, sem az azt követő katolikus egyháztörténetírásban nem találkozhatunk alapvetően más megközelítéssel. Utóbb legfeljebb a nemzeti jelleg, a nemzet és az uralkodóház közötti együttműködés kidomborítása kerül előtérbe.)

Saját korának a felemelkedés boldog időszakaként való jellemzésének így megfelelő ellenpontját jelenti az 1848-as forradalom, valamint a törvényes uralkodó elleni „lázadás” érzékletes leírása, s maga is gyakran élt az összehasonlítás eszközével, még a negyvennyolcas és vissza nem vont vívmányokat (elsősorban a jobbágyfelszabadítást, illetve Erdély unióját) is az új rendszer szolgálatába állította. Például ekként: „Ide tartozik azon lelkesedés, melynél fogva mostanában a magyar mély álmából felriasztva alkotmánya átalakulása mellett az austriai birodalomhoz simulva, a tudományok s művek haladását, a nép nevelését s boldogítását, annak felszabadításai s minden jobbágyi terhektől felmentését kieszközlötte, ma ipart, kereskedést, közlekedési eszközöket s új találmányokat, de mindamellett a vallásosságot s erkölcsösséget is legfőbb teendői közé sorozta. S valóban, a legyőzött 1849. évi forradalom [sic!] után behozatott általános birodalmi kormány által hazánkra nézve minden jónak magja megvettetett, a nincs is más kívánandó, mint hogy az egek ura áldását a hazára hintse, a békét s csendet köztünk fentartsa, a minden kétségen kívül a haza is nagyobb boldogságra emelkedendik.”⁵²

A többi szerzőhöz képest Cherrier munkája abból a szempontból is eltérő, hogy sokkal bátrabban és szívesebben nyúlt a „jelenkortörténet” kérdéseihöz, mint mások, igyekezett pontosan ugyanazzal a – szó valódi és átvitt értelmében vett – tárgyilagossággal nyúlni aktuális jelenének állapotaihoz ugyanúgy, mint a középkori vagy kora újkori eseményekhez.⁵³ Ettől eltekintve egyháztörténetírói módszerei, forráskezelése és szintézise nem sokban különbözik a Lányi Károly vagy Körmöczy Imre kapcsán megismertektől, a fentiek mellett legfeljebb az emelhető ki, hogy nem két, hanem három nagy, egyenrangúnak tekintett periódusra osztotta a „magyar egyház” múltját: 894–1301, 1301–1526, 1526–1856, minden korszakot két, az egyházat „külső”, illetve „belső” nézőpontból elemezve.⁵⁴ Megjegyezzük még, hogy a kereszténységet és a vallásosságot ő is csak a katolikus egyházra

⁵² CHERRIER 1856, 534.

⁵³ Cherrier előszava szerint 1856. május 15-én zárta le munkáját, a május 6-án kezdődött birodalmi püspökkari értekezletről viszont a megfelelő helyen megemlékezett. Ld. CHERRIER 1856, VIII, 572. (Elképzelhető, hogy a címlapján szereplő 1856-os évszámmal ellentétben a nyomtatás munkálatai elhúzódtak, a kötet III. részének alcímében ugyanis 1857-es évszámot is szerepeltetett. CHERRIER 1856, 328.)

⁵⁴ CHERRIER 1856, 1–11. (Cherrier történetírói módszereinek részletesebb elemzésétől eltekintettünk.)

szűkítette. A reformációt, mint az igaz vallásosság elleni támadást, történelmi mélypontot írta le, sőt úgy vélte, hogy a 18. században a protestantizmus készítette elő a felvilágosodást, amely a katolikus egyház felszámolására törekedett.⁵⁵

A harmadik rész általános történeti bevezetőjében már kitért a forradalom értékelésére.⁵⁶ Az előzményeknél pozitívan méltatta Mária Terézia és II. József munkabírását, sőt „emberszeretetét, s alattvalóinak boldogítása után fáradó törekvését” is, viszont úgy vélte, türelmi politikájuk is hozzájárult a kedélyek felizgatásához, a „szunnyadozó nép cselekvőségre gyullasztásához”. A reformkori országgyűléseket, mint a „boldogabb sors” iránti vágyakozásokat érdekes módon szembeállította az utolsó rendi és különösen az 1848. évi népképviselői országgyűléssel, mondván, utóbbiak „erőszakolt követeléseinek az lőn eredménye, hogy V. Ferdinánd, egyike a legszelídebb s legjobb királyaink közül valamint öcsöcse, Ferencz Károly főherceg az országglás örökös jogáról Ferencz Jósef, emennek fia részére lemondott”. (Vagyis V. Ferdinánd leváltásáért a magyar liberálisok túlzó követeléseit és erőszakos magatartását tette felelőssé, a bécsi udvar magatartásáról nem szólt.) Ferencz Józsefről nem mulasztotta el megállapítani, hogy „a kormány gyeplőjét örökös jogánál fogva [...] megragadván, azt jelenleg dicsőségesen vezeti”. Az uralkodó kiemelt szerepét a szabadságharc általános jellemzésénél is hangsúlyozta: „Igaz, hogy a honunkban több évek óta a garázdálkodó ellenzéki párt felizgatta belháború- s forradalommal küzdenie kellett, de fiatalága mellett is seregei élére állván, hadait személyes bátorsága által annyira buzdította, hogy azt, mit herczeg Windischgrätz fővezér jól kezdett, utódja báró Haynau fővezér dicsőségesen kivívta, s a forradalmat Temesvár bástyái alatt legyőzvé, tönkre juttatta. Ez az orosz hadak dicső őszmunkálata mellett szerencsésen sikerülvén, Ferencz Jósef dicső hősfeljedelmünk minden tartományait az austriai birodalom egységébe olvasztván, új alkotmányt hirdetett.” Utóbbi célzás az olmützi (oktrojált) alkotmány 1849. március 4-i kihirdetésére vonatkozott, visszavonását Cherrier azzal indokolta, hogy „a kor s a nemzetek kívánsága s szükségével egészen nem találkozáván 1851. évben némi változást szenvedett”. Magyarország politikai berendezkedéséről kicsit erőltetett formában úgy nyilatkozott, hogy a régi alkotmány megerősítést nyert „azon esetre, ha az a birodalom közalkotmányával öszhangzásban van”. Hangsúlyozta viszont, hogy az 1850-es évek elejétől kialakult alkotmányos rendszer a lehető legszélesebb körben biztosítja a szabad nyelvhasználatot, az autonóm politikai jogokat, a törvény előtti egyenlőséget és a vallásszabadságot, sőt a magyarság Habsburg-birodalomhoz való szoros kapcsolódása teheti csak lehetővé a nemzetiségekkel való megbékélést, sőt azt, hogy Magyarország megőrizze területi integritását, megvédje a magyar népet minden olyan külső hódítástól, „minőt török részéről hajdan szenvedett”. Mindezt Erdély kapcsán is hasonló konstrukció kapcsán részletezte,⁵⁷ a reformkori liberálisok országgyűlési „erőszakoskodásáról”, a „kitört, de szerencsésen legyőzött forradalom után az összes osztrák birodalom bölcs kormánya” által foganatosított alkotmányos rendezésről, nemzetiségi megbékélésről, és így tovább. Horvátországnál is ugyanazzal a szöfordulattal élt („az összes osztrák birodalom bölcs kormánya a [...] kitört boldogtalan zendülést legyőzte”), s a horvát nemzeti mozgalom radikalizálódásáért is eredetileg a magyar liberálisok „sértegetéseit” tette felelőssé, továbbá a bécsi udvar bölcs döntéseként üdvözölte

⁵⁵ CHERRIER 1856, 522. (Érdekesség, hogy a racionalizmus elemzésekor a filozófiai irányzatot magyarul „eszediségnek” fordította.)

⁵⁶ CHERRIER 1856, 329–330.

⁵⁷ CHERRIER 1856, 331–332.

a horvát, szlávón, tenger melléki, fiumei stb. térségek Magyarországtól való különválasztását. Odáig jutott, hogy a horvát és más nemzetiségi mozgalmak Bécs iránti lojalitását tekintette a magyarság számára is követendő útnak. („Várhatni, hogy a magyar elem is jelen bölcs kormányunk osztó igazságszeretetét méltányolva a birodalom egységéhez, egyenlőség és szabadsághoz simulva, boldogabb jövőt érd el.”)

Külön fejezetet szentelt minden egyházmegye történeti áttekintésének, melyek némelyikében szintén állást kellett foglalnia a forradalom és szabadságharc eseményeiről. Lonovics Józsefről (aki 1834-től csanádi püspök volt, a katolikus egyház egyik legismertebb szónoka és diplomatája, 1848-ban egri érsek lett) például hibaként róta fel, hogy az 1848. október 3-i leiratot követően is részt vett az országgyűlés munkájában.⁵⁸ (Ebben az uralkodó feloszlatta a magyar országgyűlést, melyet a magyar törvényhozó és végrehajtó hatalom törvénytelennek tekintett, továbbá megkezdődött az áprilisi törvények megnyirbálása, amelyre szintén éles elutasítás volt a hazai válasz. A megtorlás során később ez az október 3-i dátum sokat hivatkozott választóvonalnak számított.) Cherrier többször is hangsúlyozta, hogy „törvényes királyunk” legitimitásáról volt szó, ezért például Lonovicsot „a forradalom szerencsés legyőzete után” perbe fogták, lemondatták az egri érsekségről, majd az ausztriai Melk apátságában jelölték ki tartózkodási helyét, később Bécsbe költözhetett. Cherrier – jellemző módon – csak szárazon ismertette és nem kommentálta a Lonovicsal történeteket, pedig nyilvánvaló, hogy az amúgy az uralkodóhoz hűséges főpap (és más egyháziak) meghurcolása a nyers bosszúvágy megnyilvánulása volt. A Lonovicsot 1848-ban a csanádi püspökségben követő Horváth Mihályról viszont már részletezően és elítélően írta, hogy „szintén a szerencsétlen magyar forradalom szelleme által elragadtatván, annak végéig mint cultus minister abban buzgólkodott. A forradalom örökös királyunk fegyverei által szerencsésen legyőzve, Horváth püspökségét, melyre a pápai megerősítést úgysem nyereztette, elhagyván, az országból ellillant, annál inkább minthogy kineveztetése már annak előtte is megsemmisített.”

A többi, 1849-ben lemondásra kényszerült püspökről hasonló megfogalmazásokkal élt, rendkívül pozitívan méltatta viszont a pécsi püspökségből 1849 nyarán az esztergomi érseki székre került Scitovszky János érdemeit. Scitovszky ugyanis nemcsak következetesen szemben állt a liberálisokkal, de 1849-ben hajlandó volt a bécsi udvar céljait mindenben kiszolgáló – akár a birodalmi közös püspöki karban is szerepet vállaló – főpap szerepét eljátszani.⁵⁹

A forradalom és szabadságharc történetének továbbá munkájában önálló fejezeteket szentelt. Az ezt felvezető szövegrész azért is érdekes, mert a Rákóczi-szabadságharcot és 1848–49-et azonosította – csak épp a magyar történeti köztudat értékelésével ellentétesen, teljesen negatívnak, a modern magyar történelem mélypontjának láttatva azokat. Rákócziról és szabadságharcának vezetőiről csak rossz dolgokat írt,⁶⁰ nemcsak fellázadtak a „jó” és „törvényes” Habsburg-házi uralkodójuk ellen, de vérengzéseket, fosztogatást, törvénytelen lázítást, a társadalmi viszonyok felbomlását róta a nyakukba, a szatmári békekötést pedig a törvényesség és a rend helyreállításának minősítette. Különösen élesen ítélte el Rákóczi (illetve a korábbi 17. századi mozgalmak) „egyházüldözését”, a katolicizmussal szembeni „rabló hadjáratokat”. Összegzése sokatmondó Rákócziról: „Meghalt Radostóban. Ő szintén

⁵⁸ CHERRIER 1856, 353–354.

⁵⁹ CHERRIER 1856, 345.

⁶⁰ CHERRIER 1856, 413–416.

úgy, mint T[h]ököly Imre s a többi lázítók sok ezer ember halálát okozta, az őshitű vallásnak sok s nagy sebeket ejtett, az országot dúlta, fülta.” Úgy tűnik, a magyarság történetében legrosszabbnak saját közelmúltját (a negyvennyolcas forradalmat), a másodiknak az előbbit megelőlegező Rákóczi-szabadságharcot tekintette, természetesen Bocskairól vagy Bethlen Gáborról sem volt jobb véleménnyel.

Az 1848-cal foglalkozó első fejezetének⁶¹ már a címe is tanulságos: „A magyar forradalom károsítja az egyházat.” Felvezető mondata pedig így hangzott: „Minden eddig előszámlált sebeket túlhaladták azon károsítások, melyeket a hazánkban régóta szunyadozó egyszerre fellobbant forradalom kegyetlen pusztítások, megfosztások s gyilkolások által az egyház s szent vallásunkra halmozott.” Cherrier sajátos logikai láncolatba fűzte a negyvennyolcas történéseket: az áprilisi törvényeket a magyarok erőszakkal csikarták ki V. Ferdinándtól, a horvátok ezt az eljárást nem fogadták el, utóbbiakhoz a szerbek csatlakoztak, így tavasz végére „két ádáz s dühös párt tudnillik a magyaroké s szerbeké keletkezett”. Szerinte ez vezetett a délvidéki szerb felkeléshez, melynek során a szerbek polgári lakossággal szembeni kegyetlenségét különös részletességgel, élénk színekkel örökítette meg, nem különben azt, hogy erre a magyarok „használó, ha nem nagyobb pusztításokkal s kegyetlenségekkel” válaszoltak. A szerző kifogásolta, hogy a magyarok magukra haragították az összes nemzetiséget, de az országgyűlés – miközben úgymond tétlenül szemlélte „az ipar s földművelés minden ágainak” kiirtását, tudatosan felszámolta a társadalmi békét stb. – azzal volt elfoglalva, hogy saját hadsereget állítson fel s a „felingerelt népek ellen” küldjön. Jellačić beavatkozását jogosnak és igazságosnak minősítette az áprilisi törvények által a horvátoknak okozott „sérelmekre”, valamint „az örökös uralkodó ház letiport régi jogaira” tekintettel. Cherrier bemutatásában már valósággal mulatságos, ahogy Jellačićról így fogalmazott: „[a horvátok] vezérlete alatt erős haddal az országba rohantak, s azt keresztül futva s megrémítve, Bécs falai alatt telepedtek”. Vagyis egy szót sem szólt a pákozdi csatáról, illetve arról, hogy Jellačićnak nem a „Bécs falai alatti megtelepedés”, hanem Pest–Buda volt a célja. Hosszan részletezte viszont a Lamberg-incidenst. Lamberg Ferenc küldetésében a bécsi udvar minden határon túlmenő jóindulatának nyilvánvaló jelét mutatta ki, V. Ferdinánd leiratait pedig a méltányos megbékélésre tett – a magyarok részéről durván visszautasított – gesztusok sorozatának. Azt azért megállapította, hogy Kossuthék törvénytelennek bélyegezték Lamberg megbízatását, és naturalisztikus részletességgel ismertette a pesti hajóhídnál történt lincselést.

Cherrier szemében Lamberg meglincselése volt az események valódi fordulópontja, nyomatékosan a „valódi forradalom” kezdetének minősítve a történeteket. Nem véletlenül önálló fejezetbe foglalta a törvényes uralkodóház ellen folytatott fegyveres támadás (vagyis a „valódi forradalom”) eseményeit.⁶² Kossuth bízott a magyar fegyverek erejében, illetve az ekkor kitért bécsi forradalomban – írta rosszmájúan –, ezért olyan rendkívüli hatalmat vett a kezébe, „minőt I. Mátyás királyon kívül semmi fejedelem ez országban nem gyakorolt, bitorlott”. (Az Országos Honvédelmi Bizottmány elnöki posztjáról van szó. Cherrier beállítása szerint ezzel az országgyűlés „minden cselekvőségét nemlegessé tette”, vagyis felfüggesztette a törvényhozást – ami nem felelt meg a valóságnak.) A szerző szerint a magyar honvédek majdnem az egész országot ellenőrzésük alá vonták, de ezt csak erőszakkal érhet-

⁶¹ CHERRIER 1856, 416–418.

⁶² CHERRIER 1856, 418–421.

ték el: „mindenkit, ki csak távolról a törvényes király, vagy rend s csend iránti rokonszenvét mutatta, gyanúsítván hazaárulónak” minősítettek, amit csak fokoztak az elkövetett „borzasztó pusztítások, rablások s öldökléseik”. Kossuthnak terrorisztikus hatalomgyakorlást tulajdonított, aki hatalmát csak „rend és törvényes állás” mellett felszólaló „igaz hazafiak” (különösen papok) bebörtönzésével és megfélemlítésével érthette el. A schwechati ütközet (1848. október 30.), illetve a cs. kir. csapatok erdélyi sikerei nyomán hangsúlyozta, hogy „a békét óhajtó fejedelem ismét felkiáltásokat hirdetett népeihez, mindnyájának nemzetiségét, szabadságát s egyenlőségét ígérve”, a hálátlan magyarok azonban nem fogadták ezt el. (Munkája e részben nemcsak elfogult és torzított értékeléseket, de több tárgyi tévedést, illetve pontatlanságot is tartalmaz.)

Részletesen ismertette ismét az 1848. december 2-i uralkodóváltást, amelyet „V. Ferdinánd törvényes királyunk” csak azért kezdeményezett, hogy segítsen „a hon bonyolódott állapotján”. Ferenc József trónra lépését azonban Kossuth – ismét hálátlanságáról téve tanúbizonyságot – törvénytelennek minősítette, „édesgetésekkel a népet s tömérdek külföldiakat, különösen pedig lengyeleket magához szítva, számos hadakat gyűjtött”. (A honvédsereg nem magyar támogatóinak kiemelése nyilván a lejáratazt szolgálta, arról per sze nem szólt, hogy a cs. kir. hadseregben milyen volt a magyar nemzetiségűek aránya.) Bemutatásában a magyar honvédsereg győzelmei mindig esetlegesek és viszonylagosak (a tavaszi hadjáratot például azzal magyarázta, hogy 1849 elejétől Windischgrätz „Budán sokáig további tevékenység nélkül üdözvén, a magyar ellenfél azt célirányos készülékek s gyakorlatokra felhasználta s néhány szerencsés ütközet után a fővárost ismét bevette”), a cs. kir. sikerek pedig megérdemelték és dicsőségesek. Az orosz beavatkozást is pozitívan méltatta, dicsérte a cs. kir. és orosz csapatok „összemunkálkodását” és „jó egyetértését”, Haynauról pedig elismeréssel állapította meg, hogy „rövid idő múlva az egész országot Erdélylyel együtt visszafoglalta, sőt az egész forradalmat [az] 1849. évi augusztus 9-kén nyert temesvári ütközet, s Görgeinek Világosan történt megadása szétoszlatta”. Értelemszerűen mélyen elítélte a Függetlenségi Nyilatkozat kihirdetését, és – ismét eltúlozva, illetve téves adatokkal színesítve a történeteket – arról írt, hogy „a debreczeni gyűlés [...] az uralkodó dynastiáról lemondván, köztársaságot hirdetett s a haza teljes függetlenségét kimondotta, azon hozzáadással, hogy addig míg a nemzeti gyűlés azt rendezni, Kossuth, Szacsuvay [Imre], s Gorove [István] igazgatandja”. (Valójában utóbbiakat a Függetlenségi Nyilatkozat megszövegezésére delegálta, hozzájuk a főrendiház is küldött megbízottakat. Nem kiáltották ki továbbá a köztársaságot sem, a nyilatkozat az államforma kérdését későbbre halasztotta, Kossuthot pedig pontosan „kormányzó-elnökké” választották.)

Cherrier egy szót sem írt a megtorlás áldozatairól, csak annyit, hogy a „lázadók” egy része külföldre menekült, „más része elfogatott”. Viszont az egyház vonatkozásában a forradalom és szabadságharc legfontosabb tartalmát és következményeit az alábbiak szerint foglalta össze: „Mennyit szenvedet légyen ilyes viszontagságok által az egyház s a vallás, le nem írható, mert a templomok országszerte kincseiktől, harangjaik, bútorjaik s szükséges szereiktől megfosztatva, a hívek a táborba hajtottak, a tanodák kiürítették, a lelkészek s tanítók, ha a forra[da]lomhoz nem csatlakoztak, befogattak, letartóztattak, s elítéltettek, az összetiprott oktatást, az elnyomott, vagy megvetett isteni tiszteletet meg sem érintve.” (A szemlélete erősen túlzó és leegyszerűsítő.)

Ami az 1848. évi egyházpolitikai változásokat illeti, munkájában Cherrier több helyen is visszatért a kérdésre. Egy helyen⁶³ úgy vélekedett, hogy Magyarországon az egyház állapotában (középkori eredetű kiváltságaiban) jelentősebb változás csak 1848 tavaszán következett be, addig a papok korlátlanul élvezhették a nemesi jogokat, például azt, hogy főbenjáró bűncselekmények kivételével egyházi bíraskodás jog hatálya alá tartoztak. Az ideálisnak lefestett állapotok 1848-ban megszűntek – írta, s a papság csak az önkényuralomtól remélhette, hogy a „valódi igazságosságnak” megfelelő állapotokat visszaállítják. Eszerint „ezenkívül az egyházi személyek minden egyházi ügyeikre nézve egyedül az egyház törvényhatósága alá” tartoznak, vagyis az 1848. évi általános jogegyenlőséggel szemben ismét kiváltságokat élvezhetnek. Cherrier szemében ráadásul mindezt a valódi jogegyenlőség és a valódi vallásszabadság (!) elvei kívánják így, mint mondta: „ezen átalakulás és általános változás alkalmánál célirányosabban nem kívánhat az egyház”.

Hogy mennyire sajátosan értelmezte és forgatta ki az általánosan elterjedt fogalmakat, jó példa még, ahogy a sajtószabadságról nyilatkozott.⁶⁴ Az még nem meglepő, hogy elítélte azt a helyzetet, amikor a „korlátlan sajtó szabadsága” jegyében „számos könyvek az isteni kinyilatkoztatás, és a vallás ellen keletkeznek”. Az viszont már érdekes, hogy az áprilisi törvények sorába illesztett (a cenzúrát felszámoló, polgári sajtóirányítás kereteit kialakító) 1848. évi XVIII. tc.-et (a sajtótörvényt) úgy kommentálta, hogy ezáltal „a sajtó szabadsága törvény által korlátozott”! Mindezt úgy magyarázta, hogy a valódi sajtószabadságot szerinte korlátozza, ha szabadabb tér nyílik az egyház által nemkívánatos irodalomnak az országba való behozatalára és szabad terjesztésére.

Több helyen foglalkozott nemcsak 1848–49-cel, hanem az azt számára pozitívan el-
lensúlyozó önkényuralmi évekkel is. Jellemző, hogy teljes terjedelmében közzétette az 1855. augusztus 18-án Ferenc József és IX. Pius pápa között kötött konkordátum szövegét,⁶⁵ abban látta az egyház érdekeinek beteljesítését. (Megjegyezzük, a jozefinizmust felszámoló, a katolikus egyháznak számos oktatási, illetve egyéb privilégiumot biztosító szöveget a magyar katolikus egyházban is értetlenség fogadta, mivel kizárólag birodalmi katolikus egyházra volt tekintettel, a magyar katolikus egyház önállóságára nem.⁶⁶) Cherrier 1850-től úgy látta a püspöki kar törekvéseit, hogy orvosolni akarták a korábbi „szerencsétlen események” által az egyháznak és a híveknek okozott „súlyos sebeket”.⁶⁷ A konkordátum nyomán összeülő birodalmi püspökkari konferenciától, különösen pedig az annak érdekeit felkaroló bécsi birodalmi kormánytól azt várta, hogy – beteljesítve a jézusi parancsot (ld. Máté evangéliuma, 22,21) – „az Istennek mi az Istené, a császárnak pedig mi a császáré, megadatni kívánja, remélhetni, hogy az érintett követel[és]ek beteljesítését, s minden a mostoha körülmények által ejtett sebek orvosoltatását kieszközöljen.” Ezt pedig azért is várhatta, mert saját korát az alkotmányos vallásszabadság tökéletes megvalósulásának tekintette.

Hogy ezt hogyan is értette, arra nemcsak egyértelmű kinyilatkoztatásaiból, hanem egyes konkrét kérdések megfogalmazásából is következtethetünk. Az egyik bevett vallásról

⁶³ CHERRIER 1856, 429–430.

⁶⁴ CHERRIER 1856, 523.

⁶⁵ CHERRIER 1856, 432–439.

⁶⁶ Széchenyi István megjegyzése szerint még a konzervatív-katolikus Körmöczy Imre is („Mint magyar pap”) tiltakozott a konkordátum ellen. Ld. FENYŐ (szerk.) 1988, 184.

⁶⁷ CHERRIER 1856, 571–572.

a másikra való áttérés (vallásváltoztatás) joga kapcsán például mélyen elítélte az e joggal való élést protestánsok számára is megkönnyítő 1844. évi III. tc.-et, azt pedig különösen, hogy e jogot az 1848. évi XX. tc. 6. §-a a görögkeletiekre is kiterjesztette. Mindehhez az alábbiakat fűzte hozzá: „Reméljük, hogy ezen igen tágas és a szenvedélyeknek igen kedvező átmenetési szabadság az ő szentsége IX. Pius pápa s ő felsége Ferencz József kegyes fejedelmünk közt legújabbán kötött egyezmény (Concordatum) következtében megkorlátoztatandik.”⁶⁸ A vegyes házasságok kapcsán ugyanezt a véleményt alakította ki. Cherrier már azt is elképesztő egyházüldözésnek tekintette, hogy az 1791. évi XXVI. tc. 15. §-a elvben lehetőséget adott vegyes házasságból született fiúgyermek nem katolikus keresztelésére, holott szerinte az volt az igazi vallásszabadság, ha ebben a kérdésben a katolikus egyház álláspontja korlátlanul érvényesül. (!) Saját korára térve így fogalmazott: „Azonban az 1847/8. évi hongyülés alkalmával alkotmányunk egészen átalakulván, a törvény előtti egyenlőség, mind törvényesen bevett vallásnak viszonyossága s szabadsága kimondatván, remélhető, hogy az újdán kinevezett birodalmi ministerium a katholika vallás védelmét, s igazságos igényeit méltó figyelembe veendi. Ezt annál inkább remélhetjük minthogy jelenleg az egész birodalom püspöki kara Bécsben egybegyűlve azon tanácskodik, mikép lehessen a legújabbán szerződött egyezményt (Concordatum) valódi életbe léptetni, s az ígét testté alkottatni.”⁶⁹ Ez utóbbi megfogalmazás a Jézus Krisztusra vonatkozó bibliai szöveg-hely (János evangéliuma, 1,14) aktualizálása: a szerző tehát az önkényuralom államát és egyházát az üdvtörténet előmozdítójának és a Gondviselés eszközének tekintette. Ferenc József nevéhez még a könyvhöz készült kronológiai mellékletben is az alábbiakat írta: „vele született jogánál fogva a trónt azon évi [= 1848.] dec. 2.[-án] elfoglalta, hősi bátorság, bölcs szelidség, s egyesült erővel uralkodik. Isten áldása lengedezzen fölötte!”⁷⁰

Az 1867 utáni katolikus egyháztörténetírás újabb elemekkel – elsősorban a nemzeti szempontokkal – árnyalta ezt az 1848-képet, és finomabban fogalmazott a reformkori liberalizmus, valamint az áprilisi törvények kritikája kapcsán, az 1855. évi (egyébként a kiegyezés után Ausztriában is érvénytelenített) konkordátumot pedig sokan az önkényuralmi elnyomás szimbólumaként kezelték. A kiegyezés kedvezett a katolikus egyháztörténeti kutatásokban is az ideologikus elemek háttérbe szorulásának, objektivitásra inkább törekvő szintéziseknek, még ha a felvilágosodás és a liberalizmus általános kritikája továbbra is jellemző maradt, sőt később, a Horthy-rendszerben újra meghatározó vonás lett a vonatkozó korszak monográfiáiban.

BIBLIOGRÁFIA

BUSKU 2009

BUSKU Anita Andrea: Lonovics József a jozefinizmusról és az 1855. évi konkordátumról. *Egyháztörténeti Szemle*, 2009, 3. sz., 83–102.

CHERRIER 1840–1841

CHERRIER, Nicol. Joan.: *Institutiones historiae ecclesiasticae novi foederis*, Tom. I–IV, Pestini, 1840–1841.

⁶⁸ CHERRIER 1856, 497.

⁶⁹ CHERRIER 1856, 519–520.

⁷⁰ CHERRIER 1856, 581.

- CERRIER 1844
CERRIER Miklós: *Köz egyháztörténet*, Pozsony, 1844.
- CERRIER 1856
CERRIER Miklós: *A magyar egyház története*, Pesten, 1856
- FAZEKAS 2008
FAZEKAS Csaba: *Deák Ferenc egyházpolitikája a reformkorban*, Budapest, 2008, 94–96.
- FAZEKAS 2012
FAZEKAS Csaba: *Egy katolikus közíró a 19. században: Körmöczy Imre* (megjelenés alatt).
- FAZEKAS – GYULAI 2000
FAZEKAS Csaba – GYULAI Éva: A katolikus egyház lemondása a tizedről 1848. március 18-án. In: *A miskolci Herman Ottó Múzeum Évkönyve*, XXXIX, szerk. VERES László, VIGA Gyula, Miskolc, 2000, 165–188.
- FEJÉR 1840
FEJÉR, Georgius: *Rationes ecclesiae catholicae advessus matrimonia mixta irrestricta*, Augustae Vindelicorum, 1840
- FEJÉR 1847
FEJÉR, Georgius (scripsit): *Jurium ac Libertatum Religionis et Ecclesiae Catholicae in Regno Hungariae Partibusque adnexis Codicillis Diplomaticis*, Budae, 1847.
- FEJÉR 1847a
FEJÉR, Georgius: *Jus Ecclesiae Catholicae*, Pestini, 1847.
- FEJÉR 1850
FEJÉR György: *A politikai forradalmak okai: Néhány észrevételekkel*, Budán, 1850.
- FENYŐ (szerk.) 1988
FENYŐ Ervin (szerk.): „Diszharmonia és vakság”: *Széchenyi István utolsó napjainak dokumentumai*. Budapest, 1988.
- GERGELY 1999
GERGELY Jenő: Köszöntő: Az egyháztörténeti kutatások helyzete és kilátásai a XVIII–XX. századi Magyarországgal kapcsolatban. In: *Fiatál egyháztörténészek írásai*, szerk. FAZEKAS Csaba, Miskolc, 1999, 57–62. (Ill. ugyanez újabban: „Alattad a föld, fölötted az ég...”: *Források, módszerek és útkeresések a történetírásban*, szerk. BALOGH Margit, Budapest, 2010, 15–27.)
- GUNST 1995
GUNST PÉTER: *A magyar történetírás története*, Debrecen, 1995 (Csokonai História Könyvek)
- KNAUZ 1866
KNAUZ Nándor: Lányi Károly élete. In: *Lányi Károly magyar egyháztörténelme*. Átdolgozta: KNAUZ Nándor, I–II, Esztergom, 1866–1869 I. köt. VII–LXXXVI.
- KÖLCSEY – 2000
KÖLCSEY Ferenc: *Országgyűlési napló*, s. a. r. VÖLGYESI Orsolya, Bp., 2000 (Kölcsey Ferenc minden munkái. Országgyűlés. Írások, I) (Kritikai kiadás).
- KÖRMÖCZY 1845
KÖRMÖCZY Imre: *A keresztény hit s egyház történeti kifejlése*, I–II, Pest, 1845.

KÖRMÖCZY 1851–1852

KÖRMÖCZY Imre: *A keresztény hit s egyház történeti kifejlése*, III–IV, Pest, 1851–1852

KÖRMÖCZY 1859–1860

KÖRMÖCZY Imre: *Emlékek a magyar katolika egyház múltjából*, I–II, Bécsben, 1859–1860

LÁNYI 1844

LÁNYI Károly: *Magyarföld egyháztörténetei: Ausztriaházi korszak*, I–III, Pest, 1844.

LÁNYI 1848

LÁNYI Károly: *Magyar catholicus clerus érdemeinek történet-igazolta emléke*, I–II, Pozsony, 1848.

LÁNYI 1866–1869

Lányi Károly magyar egyháztörténelme. Átdolgozta: KNAUZ Nándor, I–II, Esztergom, 1866–1869

LONOVICS 1851

[LONOVICS József:] *A jozephinismus és az egyházat illető legújabb császári rendelvény*, Bécsben, 1851.

MUNKAY 1855–1856

MUNKAY János: *Istennek földi országa, vagyis minő viszonyban áll a catholicismus hitélete, azaz: a hit és erkölcsök emelkedése, annak külterjedelméhez 1840 óta Európában?* I–II, Pesten, 1855–1856

PAUER 1847

PAUER János: *Az egyházi rend érdeme Magyarország történetében: Árpádok időszakától korunkig*, Székesfejérvárott, 1847

ROSKOVÁNY 1842

ROSKOVÁNY, Augustinus de [ROSKOVÁNYI Ágoston]: *De matrimoniis mixtis inter catholicos et protestantes*, Tom. I–II. Quinque-Ecclesiis, 1842.

SZEGEDY-MASZÁK 2000

SZEGEDY-MASZÁK Mihály: *Az újraértelmezés kényszere: Kemény Zsigmond két röpirata a forradalomról, Irodalomtörténet*, 2000, 1. sz., 3–14.

SZEKFÜ 1927

SZEKFÜ Gyula: *A katolikus történetírás Magyarországon*. In: *Magyar katolikus almanach*, szerk. GEREVICH Tibor, LEPOLD Antal, ZSEMBERY István, I, Bp., 1927, 695–700.

SZEKFÜ 1938

SZEKFÜ Gyula: *Szent István a magyar történet századaiban*. In: *Emlékkönyv Szent István király halálának kilencszázadik évfordulóján*, szerk. SERÉDI Jusztinián, III, Bp., 1938, 1–80.

UDVARDY 1847

UDVARDY Ignác: *A protestantizmus köztörténeti fejleménye, különös figyelemmel Magyar- és Erdélyországra*, Veszprém, 1847.